

تاریخ مشهدی بانکداری

روایتی از یک اتفاق خوب که عمری به درازای یک قرن دارد

نقیمة زینبی

برابر اطلاعات سیاهه شده در اسناد کاهی پر جای مانده، ایرانی‌ها تاشروع قرن ۱۴ در امور مالی و بانکی وابسته به خارجی‌ها بودند و روسیه و انگلیس بدون داشتن رقیب جدی در میدان سرمایه‌های ایرانی جولان می‌دادند و هر روشی را برای رسیدن به سود بیشتر به کار می‌گرفتند. همین‌بود که تأسیس بانک ایرانی برای پایان دادن به تاخت‌وتاز خارجی‌ها در بازار سرمایه ایرانی، ضروری می‌نمود و این اتفاق خوش، باور و به‌قرن چهاردهم خورشیدی رخ داد.

در واقع سال ۱۳۰۴ خورشیدی بود که بانک سپه پهلوی در ایران راه‌اندازی شد تا نامش به عنوان نخستین بانک ایرانی مطرح شود ولی مهم‌ترین تلاش ایرانی‌ها برای ساخت بانک ایرانی به تأسیس بانک ملی ایران در حضور بانک‌های خارجی در مشهد در دوره قاجار است که پای دولت‌های خارجی برای تأسیس بانک، به ایران باز می‌شود. دقیق‌ترش این است که انگلیس و روسیه موفق می‌شوند امتیاز تأسیس بانک را از حکومت بگیرند و در ایران فعالیت کنند. «بانک استقراضی روس» یکی از این بانک‌هاست که پیش به مشهد می‌رسد و تجار مشهدی هم برای تجارت با روس‌ها بناچار با این بانک وارد مرآمده می‌شوند. در اردیبهشت ۱۲۸۱ خورشیدی، شعبه مشهد این بانک خارجی افتتاح می‌شود و خبرش در روزنامه «ادب» به چاپ می‌رسد. اراضی تقی‌آباد، نخستین مکان حضور این بانک بود در حالی که مسئولان آن در باغ‌خونی مستقر بودند. این بانک در امور بانکی، فروش و تصیر و کارهای پستی نیز فعالیت می‌کرد و حدود ۳۰ کارمند داشته و دوتن از مشتریان خاصش نیز، حاج کاظم ملک‌التجار و پسرش حاج حسین ملک بودند. بانک استقراضی روس همچنین رابطی برای تجارتخانه‌های روسی بوده تا پول مورد نیاز تجار روسی را تأمین کنند. این بانک در مشهد حدود سال ۱۳۰۰ خورشیدی، طبق ماده ۵ معاهده ۱۹۲۱ میلادی به ایران تفویض می‌شود. در شماره ۷۹ روزنامه تازه بهار، به موضوع تحویل بانک روس به ایران اشاره شده‌است. پس از آن، بانک به میکائیل بیک غنی اف تحویل گردیده تا از طرف دولت ایران رئیس

سال ۱۳۰۷ بازمی‌گردد که باوجود کارشکنی خارجی‌ها به نتیجه می‌رسد. در ادامه تأسیس بانک‌های ایرانی، بانک فلاحتی و صنعتی در سال ۱۳۱۲ فعالیت خود را شروع و به مرور زمان، نامش به بانک کشاورزی تغییر می‌کند. بانک‌رهنی ایران هم در سال ۱۳۱۸ در زمینه رهن و مسکن تأسیس می‌شود که این نیز بعدها به بانک مسکن تغییر نام می‌دهد. همچنین بانک بیمه ایران و بانک رفاه کارگران در سال‌های ۱۳۳۷ و ۱۳۴۰ به جمع بانک‌های ایرانی افزوده می‌شوند تا اندک‌اندک بانکداری در ایران جان بگیرد. پس از انقلاب اما با مطرح شدن موضوع بانکداری اسلامی، روز ۱۰ شهریور رادر تقویم‌ها به این نام ثبت می‌کنند تا مابه همین مناسبت در سطرهای پیش‌رو به تاریخ تأسیس نخستین بانک‌های ایرانی در مشهد قدیم بپردازیم.

- حضور بانک‌های خارجی در مشهد

● انگلیس و بانک شاهنشاهی
بانک شاهنشاهی، بانک دیگری است که در مشهد شعبه داشته و بخش مهمی از مرادوات مالی انگلیس‌ها را به انجام می‌رسانده‌است. سال ۱۲۷۰ خورشیدی این بانک که ابتدا نزدیک مسجد شاه قرار داشته ولی بعدها به میدان ارگ انتقال یافته، با سه کارمند اروپایی و یک کارمند ایرانی، کار خود را در این شهر آغاز می‌کند. برابر اسناد، وظیفه این بانک تأمین هزینه‌های نیروهای نظامی انگلیسی بوده که در شرق ایران و مشهد حضور داشتند. برای نمونه در گزارشی آمده‌است که ۱۲ گاری پول نقد از تهران برای بانک شاهی مشهد فرستاده شده تا هزینه‌های قشون انگلیس تأمین شود. بانک شاهنشاهی شعبه مشهد در ابتدای قرن ۱۴ مدتی تعطیل می‌شود و تجار مشهدی را با مشکلات بسیاری روبه‌رو می‌کند. در این دوران است که حاجی عبدالحسین تهرانی، مجلل التولیه، حاج میرزا یحیی ناظر و میرزا مصطفی سرابی و چندتن از تجار مشهدی در باره تأسیس بانک ملی با سرمایه ۵۰۰ هزار تومان به گفت‌وگو می‌نشینند که البته به نتیجه نمی‌رسد و بانک شاهی دوباره فعالیت خود را از سر می‌گیرد.

بانک شاهی در این روزگار مهم‌ترین بانک مشهد بوده که با ورود و خروج نقره، علاوه

بر اینکه تعادل بازار مشهد را برهم می‌زدہ بر فقر و کمبود نقدینگی در میان مردم نیز تأثیری می‌گذاشته‌است آنچنان که باعث ورشکستگی تجار مشهد در اوایل قرن می‌شود. ایجاد این مشکلات توسط بانک شاهی بعدها سبب می‌شود با تأسیس بانک ملی، بانک شاهی در نظر مردم کم‌اهمیت شود. در نهایت نیز این بانک در سال ۱۳۲۹ خورشیدی، بسته و ساختمان آن به حاج حسن آقاصیری واگذار می‌گردد.

● بانک ایران، یک تلاش بی‌ثمر
با اینکه تلاش ایرانی‌ها برای ایجاد بانکداری مستقل از دولت‌های خارجی در سال ۱۳۰۰ با تأسیس بانک ایران، عملی می‌شود ولی تا سال ۱۳۰۱ هر بانکی که در مشهد راه‌اندازی شده، ردپای روس‌ها در آن مشهود بوده‌است آنچنان که در همین سال ها کنلل محمدتقی خان پسیان نیز تلاش می‌کند یک بانک ایرانی مستقل از خارجی‌ها در مشهد تأسیس کند، اما مابارگ وی این رویانیز به خاک سپرده می‌شود. در ادامه یار محمد خان افشار امور بانک ایران را برعهده می‌گیرد و برای تجارت بین‌المللی تلاش می‌کند. البته فعالیت بانک ایران هم در مشهد چندان ادامه نمی‌یابد و مدتی بعد ساختمان آن نیز به اداره مالیه و گذار می‌گردد.

- بانک ملی در مشهد

روایات تأسیس بانک ملی اگر چه از دوره قاجار همراه ایرانی‌ها بود ولی جرعه تشکيل

بانک ملی مرکزی، خاص و مستحکم

مانند دو چرخه نیز در آنجا بر گزار می‌شده تا برای شرکت کنندگان گواهی دو چرخه صادر شود. بخش بزرگی از این میدان پر رفت و آمد مشهد سال ۱۳۲۸ تبدیل به ساختمان بانک ملی می‌شود تا مهم‌ترین شعبه این بانک در این معبر افتتاح شود.

این ساختمان که میان مردم هنوز هم به نام «بانک ملی مرکزی» شناخته می‌شود، مانند دو چرخه نیز در آنجا بر گزار می‌شده تا برای شرکت کنندگان گواهی دو چرخه صادر شود. بخش بزرگی از این میدان پر رفت و آمد مشهد سال ۱۳۲۸ تبدیل به ساختمان بانک ملی می‌شود تا مهم‌ترین شعبه این بانک در این معبر افتتاح شود.

نیز به عنوان بنایی متعلق به سال‌های ابتدایی حکومت پهلوی دوم، با نام «بانک ملی مرکزی، و فهرست آثار ملی کشور ثبت شده‌است. بنا با توجه به ظاهر و سبک معماری، از همان ابتدا برای بانک ملی ساخته شده و از این رو، «بانک مرکزی» نامیده شده است. اکنون نیز شعبه کارگشایی بانک

این بانک در سال ۱۳۰۶ گرمی گیرد و قانون آن به تصویب مجلس شورای ملی می‌رسد تا در ۲۰ شهریور ۱۳۰۷ بانک ملی در تهران افتتاح شود. کمتر از یک سال پس از تأسیس بانک ملی تهران نیز، مطالعه برای ایجاد شعبه مشهد آغاز می‌شود. طبق مطلبی که در روزنامه «آزادی» به چاپ رسیده‌است، در آن زمان در بازار مشهد، ۲۰ هزار تومان پول نقد یافت نمی‌شده و تأسیس این بانک، نقش مهمی در رونق اقتصادی این شهر ایفا می‌کند. مسیو کارل، رئیس تشکیلات بانک ملی، برای بررسی این موضوع و کمتر از دو ماه بعد، دکتر یونگ آلمانی برای تأسیس این بانک به مشهد می‌آیند. ۳۰ مرداد ۱۳۰۸ جشن افتتاحیه این بانک که در محل بانک استقراضی سابق است، شاهد این سخن نیز آگهی استخدام بانک ملی شعبه مشهد در ۸ اذر ۱۳۱۶ خورشیدی است که داشتن تصدیق دوره دبیرستان، سن کمتر از ۳۰ سال و دانستن یکی از زبان‌های خارجی، جزو شروط اولیه استخدام بوده‌است.

همچنین طبق گزارش روزنامه «آفتاب شرق» بانک ملی شعبه مشهد از سال ۱۳۱۷ اعلام می‌کند، مانند شعبه تهران، گواهی نامه صدور می‌فروشد. این تصمیم به رونق کار باز کاران مشهدی و بانک ملی در مشهد می‌انجامد. در سال ۱۳۲۵ دو شعبه بانک ملی در این شهر فعال بوده که یکی از آن‌ها در بازار مشهد قرار داشته‌است.

ملی و موزه بانک ملی در آن فعال است.
اواخر دهه ۳۰ ایستگاه ماشین‌های تربت‌جام در مشهد مقابل بانک ملی قرار داشته‌است. این ماشین‌ها از تربت‌جام می‌آمدند و مسافران را جلو باغ‌های پیاده می‌کردند. البته این مکان به شکل گاراژ نبوده، بلکه مانند یک ایستگاه تاکسی بوده. درست پشت بانک ملی، در همان محدوده‌ای که در ابتدا برای ایجاد خیابان ارگ، گمرک مشهد قرار داشته و اکنون اداره دخانیات خراسان قرار دارد.

سند تأسیس نخستین بانک ملی مشهد

نمایی از قدیمی‌ترین ساختمان بانک ملی/این روزها در خیابان ارگ

سردر بانک ملی در سال ۱۳۱۸ خورشیدی

تصویر نخستین بانک ملی مشهد که از روی یک فیلم قدیمی گرفته شده است/در جایی حوالی خیابان ارگ

مشتری وفادار قدیمی‌ترین بانک مشهد

احد قدس که سالیان سال است در فروشگاه پارچه فروشی «یکتا» شغل پدرش را ادامه می‌دهد، از کاسبان قدیمی خیابان باصالت ارگ است. پای صحبت‌های اومی نشینیم تا درباره یکی از ساختمان‌های اصیل مشهد که قدیم به یادگار مانده‌است، برایمان بگوید. او یکی از مشتریان وفادار قدیمی‌ترین بانک مشهد و همچنان ارتباطش را با آن حفظ کرده‌است. تنها کارت خوانی که تلفن مغازه و اتصال دارد و کار مشتری را هیش را راه می‌اندازد، متعلق به این بانک قدیمی است.

شهر

تاریخ و هویت

تصویر از ساختمان بانک ملی خیابان ارگ در دهه ۵۰

گفتارهایی در باب تاریخ و فرهنگ شهر بهشت یادگاری‌های مشهد باستان! (قسمت نخست)

مرضیه ترابی

نمی‌خواهم در همین ابتدای کار، متهم شوم به تاریخ‌سازی و کسی ایراد بگیرد که «مشهد باستان» یعنی چه! می‌دانم که مشهد، شهری که مادر آن زندگی می‌کنیم، از منظر تاریخی، حدود هزار و دو یست ساله است، یعنی اگر نگاهمان را خیلی بالا ببیند ازیم، نمی‌شود برای شهر مشهد، تاریخی بیش از این تصور کرد و اصطلاحاً حان را برده دوره باستان که معمولاً عهد پیش از اسلام را در بر می‌گیرد. در واقع تاریخ مشهد، از زمان شهادت امام رضا^(ع) در باغ و عمارت حمید بن قحطبه شروع می‌شود و بدون تردید، ریشه‌های هویتی و تاریخی آن هم بر می‌گردد به همین واقعه تلخ و البته قرار گرفتن حرم مطهر امام رثو^(ع) در این ناحیه، بر طبق این روایت، مشهد ابتدا از یارتگاهی است مورد توجه، بین سنا یاد و نوغان که ابن واضح یعقوبی در کتاب «البلدان» درباره اش می‌نویسد: «در طوس قومی از عرب [قبیله طی] و جز آن سکونت دارند و بیشتر اهالی عجم هستند و قبر رشید [هارون عباسی]… آنجاست و نیز وفات (شهادت) علی بن موسی بن جعفر علیه السلام آنجا روی داد و شهر بزرگ طوس را نوغان می‌گویند.» معرفی یعقوبی مربوط به سال ۲۷۸ هجری قمری است، یعنی حدود ۷۵ سال پس از شهادت امام رضا^(ع) و ظاهراً تا آن زمان، هنوز نام مشهد یا مشهد الرضا^(ع) خیلی شهرت نداشته‌است و همه، این ناحیه را با همان نام‌های قدیمی طوس، نوغان یا سناباد می‌شناختند. اما محمد بن احمد قدّسی، جغرافی دان مسلمان و اهل فلسطین، موقعی که در سال ۳۷۵ هجری قمری، یعنی حدود یک قرن بعد از یعقوبی، قلم به دست گرفت تا درباره جغرافیا و راه‌های خراسان بنویسد، نام مشهد را در کتابش «احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم» آورده و به خوانند گانش گفت که این ناحیه ز بارتی با به قول برخی دیگر از مورخان و جغرافی دانان، «شهرچه»، در مسیر نیشابور به طابران قرار دارد: «از نیشابور گرفته تا بغیشن (احتمالاً: باغشن امروزی) یک مرحله، سپس تا سرخ ده (دهسرخ امروزی) یک مرحله، سپس تا مشهد یک مرحله (مرحله: واحد طول قدیمی)، سپس تا طابران دو برید (برید: واحد طول قدیمی) است.» بنابراین احتمالاً طی این یک قرن، نام مشهد کاملاً در میان مردم افتاده و رد ذهن آن‌ها نهادینه شده‌است. با این حال، این تاریخ هزار و دو یست ساله باعث نمی‌شود که من بی خیال عهد باستان شوم، بالاخره این منطقه، این جایی که امروزه مشهد خوانده می‌شود، پیش از میزبانی پیکر مطهر ثامن الحجج^(ع) هم، برای خودش تاریخ و آمد و شدی داشته‌است: منطقه مشهد، در ازمنه باستان و در قرون اولیه اسلامی، بخشی از ولایت طوس بوده، جایی در مجاورت کشف‌رود و باستانی (باخاطر نبرد سام نریمان و ازدهادر کنار آن) و محل عبور و مرور کاروان‌های تجاری و نقطه تلاقی فرهنگ‌ها و احیاناً لشکرهای متخاصم.

چمنی از اطراف مشهد در دوره قاجار/نکس از لایه‌های بهشت

- محلی برای زیستن

مشهد و اطراف آن، از دیر باز محل زندگی بوده‌است. این رانشانه‌های چند هزار ساله ساله‌ای می‌گوید که در اطراف شهر مایپدا شده‌اند، سال ۱۳۵۴ یک گروه باستان شناسی ایرانی فرانسوی، در حاشیه همین کشف‌رود خودمان، آثاری از دست‌افزارهای انسان‌های اولیه کشف کرد که بعداً معلوم شد ۸۰۰ هزار سال سابقه دارند. چرا که دوری بروم، همین نقوش صخره‌ای، کمر مقبولا، که در مسیر مشهد به طریقه قرار دارد، خودش یک گواهی و سند از زنده برای ارزیابی مشهد در عهد باستان است که برخی برایش قدمت سه هزار و پانصد ساله قائل شده‌اند و این یعنی دوران پیش از ورود آریایی‌ها به فلات ایران. در این نقوش صخره‌ای، می‌شود رؤنشانی از حیات وحش نابود شده منطقه مشید یافت، از ببر دندان خنجر ی بگیر تا حیواناتی شبیه کرگدن و کلی انواع منقرض شده. منطقه‌ای که مشهد در آن قرار دارد، روزگاری گستره باغ‌های بزرگ و مزارع پر محصول بود. مشهور است که اصلاً حاکمان عرب، بعد از تسلط بر این منطقه، به همین دلیل عمارت‌های خودشان را در آن بنا نکردند که نمونه معروفش، عمارت حمید بن قحطبه است. ظاهراً اولین قبایل عربی هم که به این ناحیه مهاجرت کردند و کنار ایرانیان محلی ساکن شدند، همان طور که یعقوبی آورده‌است، افرادی از قبیله «طی» بوده‌اند. قبیله «طی»، بین اهل مطالعه، بانام شخصیت مشهورش، «حاتم طایی»، شناخته می‌شود، یعنی اینکه نخستین مشهدی‌های عرب تبار، از فک و فامیل‌های نماد سخاوت و بخشندگی در میان اعراب بوده‌اند. در جوار مشهد امروزی، سناباد، روستای خوش آب‌وهوا، باقناتی کهن سال و پر آب قرار داشت که بعدها، هم خودش بخشی از مشهد شد و هم قناتش، برای مشهدی‌های اولیه، آب مورد نیاز را تأمین می‌کرد. مشهور است که پیکر مطهر امام رضا^(ع) را در آب همین نهر سناباد غسل دادند و تا یکی دو قرن پیش، می‌شدرود نشانی از آن را در محله سراب یافت. به غیر از این‌ها، در اطراف مکانی که امروزه با عنوان مشهد شناخته می‌شود، یعنی در اطراف هسته اولیه آن، نام‌های پرباشقی‌ای وجود دارد. هر چند دیگر کمتر کسی از سوابق و سرگذشت آن‌ها مطلع است. می‌توان پشت نام‌هایی مثل سمزقند، تلگرد (تیلگرد)، میل کارپوز… پرونده‌ای جذاب و تاریخی دید که می‌دانم طالب دانستن در باره آن هستید.

حاشیه شهر مشهد در عکس از لایه‌های بهشت

منابع:

تاریخ اقتصادی
مشهد
جلد دوم،
مولفان:
علی نجف‌زاده، حبیب‌قلی قصابی کرکوه، تاریخ‌خبر خراسان، از سید مهدی سید قطبی.

باسپاس از:

ملیحه کرخی و محمد مهدی مرتضوی
فر